

**Oliy ta'lim tizimida raqobat muhitini rivojlantirish va boshqaruv
samaradorligini oshirish masalalari**

Yuldashev Feruz Isroil o'g'li,
Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bozor iqtisodiyoti va global raqobat sharoitida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirish va boshqarishning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan. Raqobat kategoriyasining tarixiy evolyutsiyasi, klassik iqtisodiy maktab vakillari qarashlari hamda zamonaviy menejment yondashuvlari tahlil qilinib, oliy ta'lim tizimida raqobat muhitining o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligiga berilgan ilmiy ta'riflar qiyosiy tahlil asosida o'rganilib, muallif tomonidan tizimli va kompleks yondashuvga asoslangan yangi ta'rif taklif etilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim muassasasi, raqobatbardoshlik, bozor iqtisodiyoti, strategik boshqaruv, raqamli transformatsiya, innovatsion texnologiyalar, ta'lim sifati.

Kirish. Mamlakat iqtisodiyotining muntazam rivojlanishi va barqarorlikka erishishi uchun yetarli choralarni qo'llash masalasi bugungi kun jamiyat hayotining barcha jabhalarida innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni amalga oshirishni taqozo etadi¹. Ta'lim sifatini baholash, uning monitoringini olib borish, indikatorlarni doimiy ravishda takomillashtirib borish bugungi kundagi eng muhim yo'nalishlardan biri sanalib, ta'lim sifatining zaruriy darajasini ta'minlash, ta'lim sifati menejmentining samarali metodlarini ishlab chiqishga nisbatan metodologik yondashuvni shakllantirish asosiy vazifa hisoblanadi². Garchi bugungi kunda aholining oliy ta'lim bilan qamrovini oshirish tadbirlari amaliyotda keng qo'llanilayotgan bo'lsa-da, oliy ta'lim muassasalari bugungi kun bozor talablariga munosib bo'lgan kadrlarni tayyorlab berishda sustkashlikka yo'l qo'ymoqdalar. Zero, mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasida 40 mingta, sanoatda 38 mingta, qurilishda 12 mingta, qishloq xo'jaligida 10 mingta, aloqa va axborot texnologiyalarida 4 mingta oliy ma'lumot talab etadigan bo'sh ish o'rinlari bor. Lekin bitiruvchilar son jihatidan ham, malaka bo'yicha ham bu talabni qondira olmaydi³".

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151 son qarori

² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston" NMIU, 2019

³ Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tqazilgan 2021-yil 16-iyundagi oliy ta'lim tizimidagi ustuvor vazifalarga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi <https://yuz.uz/uz/news/oliy-talim-tizimidagi-ustuvor-vazifalar-belgilandi>

Shu sababli mamlakat iqtisodiyotining istiqbolini ta'minlashda oliy ta'lim tizimining ahamiyatini oshirish maqsadida oliy ta'lim muassasalari uchun keng ko'lamda imkoniyatlar ochib berilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.12.2021-yildagi PQ-60-sonli "Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.12.2021-yildagi PQ-61-son "Davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori shular jumlasidandir.

Rivojlanishning joriy holatida ta'lim tizimini qo'llab-quvvatlash uchun amalga oshirilayotgan islohotlar oliy ta'lim muassasalarida ustoz-shogird an'analarini mustahkamlanishi, ilmiy tadqiqot ishlarining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligining oshirilishi orqali jamiyatimizda yuqori ilmiy salohiyatga ega bo'lgan shijoatli yoshlar safi kengayishiga hamda mamlakat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Metod. Mazkur tadqiqotda oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirish va boshqarishning nazariy hamda amaliy jihatlarini o'rganishda umumilmiy va maxsus tadqiqot metodlaridan kompleks foydalanildi. Shuningdek, tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlar, statistik ma'lumotlar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar tahlili asosida konseptual xulosalar ishlab chiqildi.

Ma'lumotlarga ko'ra, oliy darajadagi mutaxassislarni tayyorlashga ketgan xarajat uning hayot faoliyati davomida o'zini to'la oqlaydi va hatto bir necha baravar ziyod daromad keltiradi⁴. Ko'rinib turibdiki, ilm-fanning rivojlanishi mamlakat milliy iqtisodiyotini mustahkamlashda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Natijalar. Bugungi bozor iqtisodiyoti talablarini inobatga olgan holda, farovon jamiyat hayoti va uzluksiz ijtimoiy munosabatlarni raqobatsiz tasavvur etish qiyin. Ta'lim tizimi jamiyatning ajralmas tarkibiy qismi sifatida iqtisodiy munosabatlar ta'siri doirasida shakllanadi. Shu boisdan, bozor iqtisodiyoti sharoitida ta'lim sohasida ham raqobatga asoslangan munosabatlarni chuqur tahlil qilish zaruriyati yuzaga keladi. Mazkur raqobat muhitini yaratish ta'lim sohasining izchil rivojlanishiga xizmat qiladi va uning samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi.

Garchi raqobat to'g'risida chuqur ilmiy izlanishlar yaqin o'tmishdan boshlangan bo'lsa-da, Adam Smit, David Rikardo, shuningdek iqtisodchi-siyosatchi Karl Marks tomonidan uy xo'jaligi iqtisodiyotidan zamonaviy iqtisodiyotga qadar rivojlanishning dastagi sifatida ta'kidlangan. Xususan, A.Smit birinchi o'rinda raqobat foyda darajalarini tenglashtirish orqali mehnat va kapitalning optimal taqsimlanishiga olib

⁴ N.R.Raxmonov. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish asosida oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash sifatini oshirish.iqt.f.dok.diss.

kelishini isbotlab, taklifning qisqarishi narxlarning oshishiga olib kelishini tushuntirgan⁵. Shuningdek, taklif hajmi katta bo'lib, narx avvalgiga nisbatan past bo'lsa, sotuvchilar o'rtasidagi xaridorlarni jalb qilish maqsadida raqobat kurashi boshlanadi.

Raqobat to'g'risidagi ta'riflar ma'lum davrlarda bozor munosabatlari va subyektlar faolligi ko'lamidan kelib chiqib turlicha izohlangan. Masalan, sanoat inqilobiga qadar raqobat asosan agrar jamiyatlarda mavjud bo'lib, asosan dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo kabi sohalarda kuzatilgan.

Subyektlar yirik o'troq jamiyatlar hosildor tuproq va suv resurslariga ega bo'lish orqali ustunlikka erishganlar. Sanoat inqilobi davrida esa mashina ishlab chiqarishning joriy etilishi bilan raqobat yangi shaklga kirdi. Zavodlar va mashinalar ishlab chiqarishni kuchaytirib, mahsulot sifatini va miqdorini oshirish imkonini berib, mahsulot ishlab chiqarish va transport tizimlarini samarali qilish raqobatning asosiy omiliga aylandi. Keyinchalik, elektr energiyasi, kimyo, po'lat ishlab chiqarish va og'ir sanoat taraqqiyoti bilan bog'liq bu davrda raqobatning yangi bosqichi paydo bo'ldi. Bu davrda innovatsiya va texnologiyalarni ishlab chiqarishga keng joriy etish orqali kompaniyalar o'z ustunliklarini mustahkamlashga intildi.

Keyingi iqtisodiy inqilob (1960) davrida esa raqobat kategoriyasi raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, ya'ni kompyuterlar, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari va ITning taraqqiyoti bilan ilmiy adabiyotlarda izohlangan. Keyinchalik internet, katta hajmdagi ma'lumotlar tahlili va mobil texnologiyalar raqobatning sifat jihatdan yangi bosqichiga o'tishni taqozo qildi. Joriy davrda OTMlar ham raqamli raqobatda ishtirok etishni boshladi, bu esa masofaviy ta'lim va onlayn kurslarning ommaviylashishiga olib keldi.

Menejment nuqtayi nazaridan, bu jarayon strategik rejalashtirish, tashqi muhit tahlili va barqaror raqobat ustunliklarini aniqlash kabi yondashuvlarni qo'llashni talab etadi. Ta'lim muassasalari o'z faoliyatini samarali tashkil etish uchun bozor kon'yunkturasini muntazam monitoring qilishi, innovatsion yondashuvlar asosida xizmatlarini diversifikatsiya qilishi va manfaatdor tomonlar bilan qiymat yaratish zanjirini boshqarishni yo'lga qo'yishi zarur.

1-jadval

Oliy ta'lim muassasasi raqobatbardoshligiga berilgan ta'riflar⁶

Iqtisodchi olimlar OTM raqobatbardoshligiga ta'rif

⁵ Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов. В2 т. Т. 2 / А. Смит. – М. : Наука, 1993. – 570 с

⁶ Muallif tomonidan jamlangan

Santiago, P., Tremblay, K., Basri, E. va Arnal, E.	OTM raqobatbardoshligi ⁷ bu global raqobat muhitida talabalar, kadrlar, tadqiqot grantlarini jalb qila olish bilan birgalikda sifat, samaradorlikni saqlab qolish va oshirish qobiliyatidir
Agha, S. H., Razzaque, M. A. va Jasimuddin, M.	OTM raqobatbardoshligi ⁸ akademik nufuz, tadqiqot yutuqlari, sanoat va boshqa turdagi hamkorlik aloqalarini mustahkamlash orqali barqaror ustunlikka erishish samaradorligini anglatadi
Altbach, P. G. va Knight, J.	OTM raqobatbardoshligi ⁹ uning xalqaro oliy ta'lim bozorida iste'dodlar, resurslar va nufuz uchun raqobat kurashida muvaffaqiyatli ishtirok etish darajasini anglatadi
Voronov, A. A., Garkovenko, V. E., Safonov, A. M. va Kosnikov, S. N.	OTM raqobatbardoshligi ¹⁰ - bu uning barqaror rivojlanish salohiyatini ta'minlovchi samarali faoliyat yo'nalishlari hamda qiyosiy ustunlikka erishish uchun mavjud operatsion va marketing resurslaridan optimal foydalanish qobiliyatini anglatadi
Muallif ta'rifi	OTM raqobatbardoshligi ¹¹ — ta'lim sifati, ilmiy-pedagogik salohiyat, xalqaro hamkorlik, bitiruvchilarning mehnat bozoriga integratsiyasi va boshqaruv samaradorligiga tayanuvchi, moliyaviy, moddiy-texnik, inson, vaqt va axborot resurslaridan samarali hamda maqsadli foydalanish orqali, raqamli va innovatsion texnologiyalar bilan uyg'un strategik ustunliklarni barqaror shakllantirish va qo'llab-quvvatlash qobiliyatidir

Raqobatbardoshlikni boshqarishga berilgan ta'riflar uni tadbirkorlik faoliyatining asosiy vositasi sifatida, jamiyat a'zolari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning ajralmas

⁷ Santiago, P., Tremblay, K., Basri, E., & Arnal, E. (2008). Tertiary Education for the Knowledge Society. OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264046535-en>

⁸ Agha, S. H., Razzaque, M. A., & Jasimuddin, M. (2012). The impact of flexibility on firm performance: the moderating role of dynamic capabilities. *International Journal of Production Economics*, 135(2), 373–381. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2011.07.022>

⁹ Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4), 290–305.

¹⁰ Voronov, A. A., Garkovenko, V. E., Safonov, A. M., & Kosnikov, S. N. (2018). Higher Education Competitiveness: Definition, Assessment and Ways of Growth. *European Research Studies Journal*, 21(Special 1), 525–534.

¹¹ Muallif tomonidan taklif qilingan

bo'lagi va umumijtimoiy xarakterga ega faoliyat sifatida talqin qilish imkoniyatini beradi. Raqobat esa, R. X. Karlibayeva va A. A. Temirovlarning fikrlariga¹² ko'ra, ijtimoiy jarayon ishtirokchilari o'rtasida farovon hayotga erishish yo'lida olib boriladigan kurashni ifodalaydi.

1-jadvaldagi ta'riflar tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan yondashuvlarga asosan OTM raqobatbardoshligini talabalar oqimi, grantlar, akademik nufuz yoki xalqaro ishtirok darajasi kabi alohida ko'rsatkichlar orqali tavsiflaydi. Biroq muallif tomonidan taklif etilgan ta'rif ushbu tushunchaga tizimli yondashib, ilmiy-pedagogik salohiyat, boshqaruv samaradorligi, bitiruvchilarning mehnat bozoriga integratsiyasi, strategik rejalashtirish hamda innovatsion texnologiyalar asosidagi ustunliklarni qamrab oladi. Mazkur ta'rif o'zining keng qamrovi, zamonaviyligi va ichki tashkiliy omillar bilan uyg'unligiga ko'ra raqobatbardoshlikni chuqurroq ifodalash imkonini beradi. Shu bois ushbu yondashuv O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari uchun dolzarb va amaliy ahamiyatga ega mexanizm yaratishga asos bo'la oladi.

Xulosa. Shu tariqa OTM raqobatbardoshligining zamonaviy talqini raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, robototexnika, bulutli hisoblash tizimlari hamda katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) integratsiyasi bilan yanada mustahkamlanmoqda¹³. Biz tomonidan ilgari surilgan ta'rifga ko'ra, hozirgi bosqich oliy ta'lim muassasalarini faqatgina mahalliy ta'lim bozorida emas, balki xalqaro ta'lim tizimining integral qismi sifatida global raqobatda faol ishtirok etishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151 son qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston" NMIU, 2019
3. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tqazilgan 2021-yil 16-iyundagi oliy ta'lim tizimidagi ustuvor vazifalarga bag'ishlangan videosektor yig'ilishi <https://yuz.uz/uz/news/oliy-talim-tizimidagi-ustuvor-vazifalar-belgilandi>
4. N.R.Raxmonov. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish asosida oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash sifatini oshirish.iqt.f.dok.diss.

¹² Karlibayeva R.X., Temirov A.A. Korxonalarni raqobatbardoshligini baholash. – T.: Iqtisodiyot, 2019. -155 bet.

¹³ Kuldashv Sh.A. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish: 08.00.05 – Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi – Samarqand, 2023.

5. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов. В2 т. Т. 2 / А. Смит. – М. : Наука, 1993. – 570 с
6. Karlibayeva R.X., Temirov A.A. Korxonalarni raqobatbardoshligini baholash. – T.: Iqtisodiyot, 2019. -155 bet.
7. Santiago, P., Tremblay, K., Basri, E., & Arnal, E. (2008). Tertiary Education for the Knowledge Society. OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264046535-en>
8. Agha, S. H., Razzaque, M. A., & Jasimuddin, M. (2012). The impact of flexibility on firm performance: the moderating role of dynamic capabilities. *International Journal of Production Economics*, 135(2), 373–381. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2011.07.022>
9. Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4), 290–305.
10. Voronov, A. A., Garkovenko, V. E., Safonov, A. M., & Kosnikov, S. N. (2018). Higher Education Competitiveness: Definition, Assessment and Ways of Growth. *European Research Studies Journal*, 21(Special 1), 525–534.
11. Kuldashev Sh.A. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish: 08.00.05 – Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi – Samarqand, 2023.